

TÜRKİSTAN'DAN SELÇUKLU TÜRKİYE'SİNE İRFAN MİRASI (12.-13. YÜZYIL)

HERITAGE OF WISDOM FROM TURKESTAN TO SELJUK TURKEY (12TH-13TH CENTURY)

MUSTAFA AKKUŞ*

Sorumlu Yazar

İZZETULLAH ZEKİ**

RAHİM ÇİMEN***

Öz

Anadolu'da devlet ve toplum hayatında önemli etkileri bulunan, kent ve kırsal insanının Türk-İslâm kimliği ile harmanlanması ve dini hayatın şekillenmesinde tartışılmaz rolü bulunan tasavvufi akımlar Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya taşınmıştır. İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) ve dört büyük halifeye aşırı sevgi ve saygı besleyen bu akımlar Anadolu'nun vatan kılınmasını sağladıkları gibi Anadolu irfanını şekillendiren ve besleyen tasavvufi hareketlerdir. Fetih sonrası iskân politikasının ana unsurlarından birisi kentlerde tekkeler, kırsalda zaviyeler olmuştur. Bu anlamda makalede özellikle Pir-i Türkistan Hâce Ahmed Yesevî, Mürşidi-i Hâcegân Yûsuf el-Hemedânî, Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî, Hâce Bahâüddin Nakşibend ve Mevlânâ Celâleddin-i Rumi Belhî gibi Türkistanlı mutasavvıfların Anadolu irfanı üzerindeki etkileri üzerine durulmuştur. Türk-İslâm medeniyetinin beşiği, ilim ve irfanın membaı Türkistan'da yetişen erenlerin taşıdığı tasavvufi ve kültürel mirasın, XIII. asırdan itibaren Anadolu'da nasıl kök saldığı incelenmiştir. Türkistan irfan mirasından sadece ferdi bir arınma ve ruhsal bir tasfiye anlamına değil aynı zamanda tasavvufi süreklilik ve kültürel aktarım hedeflenmiştir. Örneğin Ahmed Yesevî, irşat ve irfan eğitimi Anadolu ruhu ve mizacına uygun "hikmetler" yoluyla halkın diline indirmiştir. Onun yetiştirdiği dervişler (*Türkistan Erenleri*), Anadolu'da tekke ve zaviyeler kurmuş; Türkiye Selçuklu Devleti ve Beyliklerin fetih hareketlerine manevi güç kazandırmıştır. Anadolu irfanının temel ilkeleriyle yoğrulmuş Ahilik, Bektaşilik ve Evhâdilik gibi tasavvufi zümrelerin şekillendirdiği *Abdalân-ı Rum*, *Gâziyân-ı Rum* ve *Bacıyân-ı Rum* gibi yapılar, doğrudan Yesevî etkisi taşımaktadır. Anadolu irfanını şekillendiren diğer bir ulu zat ise Yesevî'nin şeyhi olup Hâcegân irfan geleneğinin kurucusu Yusuf el-Hemedânî'dir. Hemedânî, tasavvufta melâmetilik, zühd, mürşid-mürîd disiplini ve ilim-irfan dengesini temsil etmektedir. Türkistan irfanının manevi önderlerinden bir diğeri ise şüphesiz Hâce Bahâüddin Nakşibend'dir. Şah Nakşibend-i Veli olarak şöhret kazanan mutasavvıf, Nakşibendiliğin kurucusu olup sessiz, sade ve disiplinli bir sûfi anlayışı geliştirmiştir. Anadolu'da saraya yakın çevrelerde, özellikle Halidi kolu üzerinde somut izler bırakan Mevlânâ, sevgi, hoşgörü, ilahi aşk, musiki ve şiirlerle yoğrulmuş bir irfan medeniyeti inşa etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Anadolu, İrfan, Miras, Din Eğitimi.

Araştırma Makalesi / Künye: AKKUŞ, Mustafa, ZEKİ, İzzetullah, ÇİMEN, Rahim. "Türkistan'dan Selçuklu Türkiye'sine İrfan Mirası (12.-13. Yüzyıl)". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 117 (Mart 2026), s. 193-210.

* Prof. Dr., NEÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Ana Bilim, E-mail: akkus75@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6327-8278.

** Doç. Dr., MAKÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: izzetullahzeki@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6571-7377.

*** Dr., NEÜ, Rektörlüğü, E-mail: rcimen@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4800-6482.

Abstract

Sufi movements, which played a decisive role in shaping both the state and social life in Anatolia, as well as in merging urban and rural populations with a Turkish-Islamic identity, were transferred from Turkestan and Khorasan to Anatolia. These movements, marked by profound love and reverence for the Prophet Muhammad (peace be upon him) and the four rightly guided caliphs, not only contributed to establishing Anatolia as a homeland for the Turks but also nourished and shaped Anatolian wisdom (irfan). After the conquest, one of the essential elements of settlement policy was the establishment of tekkes in urban centers and zawiya in rural areas. In this regard, the article focuses particularly on the influence of Turkestani mystics—Khvāja Ahmad Yasawī, the Pīr of Turkestan; Yūsuf al-Hamadānī, the spiritual master of the Khwājagān; Khvāja ‘Abd al-Khālīq Ghijduwānī; Khvāja Bahā’ al-Dīn Naqshband; and Mawlānā Jalāl al-Dīn Rūmī al-Balkhī—on the formation of Anatolian irfan. It examines how the spiritual and cultural legacy carried by the saints of Turkestan—cradle of the Turkic-Islamic civilization and fountainhead of knowledge and wisdom—took root in Anatolia beginning in the 13th century. The Turkestan heritage aimed not only at personal purification and spiritual refinement but also at ensuring the continuity of the Sufi tradition and the transmission of culture. Ahmad Yasawī translated his spiritual training and teachings into the language of the people through his Hikmets, perfectly suited to the temperament and soul of Anatolian society. His disciples (known as the Saints of Turkestan) established tekkes and zawiya throughout Anatolia, providing spiritual strength to the conquests of the Seljuk State and the Anatolian Beyliks. Elements such as Akhism, Bektashism, and Evhadiyya, which were shaped by Sufi groups grounded in Anatolian irfan, as well as organizations like the Abdalān-ı Rūm, Ghāziyān-ı Rūm, and Baciyan-ı Rūm, all bear direct traces of Yasawī’s influence. Another great figure who shaped Anatolian irfan was Yūsuf al-Hamadānī, the master of Yasawī and the founder of the Khwājagān tradition. Hamadānī represents malāmatī principles, asceticism, the discipline of the master-disciple relationship, and a balanced approach to knowledge and spiritual insight in Sufism. Among the spiritual leaders of the Turkestan tradition, Khvāja Bahā’ al-Dīn Naqshband holds a distinguished place. Renowned as Shāh-i Naqshband, he founded the Naqshbandī Order and developed a quiet, simple, and highly disciplined Sufi path. Mawlānā Jalāl al-Dīn Rūmī, meanwhile, left a profound mark on Anatolia—especially within elite and courtly circles, and particularly on the Khalidī branch of the Naqshbandiyya. He built a civilization of wisdom infused with love, tolerance, divine passion, music and poetry.

Keywords: Turkistan, Anatolia, Spirituality, Heritage, Religious Education.

Giriş

Türk dünyasının siyasi, kültürel ve dini merkezi Türkistan, Asya’nın kalbinde yer alan önemli bir coğrafyadır. İran Horasan’ından güneyde Afganistan (Güney Türkistan), doğuda Kaşgar ve Hindikuş dağları, (Doğu Türkistan) batıda Hazar Denizi ve Tanrı dağlarına (Batı Türkistan) kadar uzanan bu geniş coğrafya Akhunlar, Göktürkler, Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi pek çok büyük Türk devletine ev sahipliği yapmıştır (Hamevî, 1977, 23; Çimen, Akkuş ve Zeki, 2025, 32/45; Nölle, 1980, 174/348; Aksu, 2025, 173/186). Bu Türk devletleri hem iç Asya’da hem de batıya doğru yayılan bir medeniyetin temelini atmıştır. VIII. asırdan itibaren başlayan İslâmiyet’in Türkler tarafından yoğun bir şekilde kabulü, onların dini ve kültürel yapısında derin değişimlere yol açmıştır. Bu süreç, yalnızca bir din değişimini değil, aynı zamanda medeniyet dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Türkistan bölgesi (özellikle Mâverâünnehir), hem İslâmî ilimlerin merkezi hem de İslâm’ın Türkler arasında yayılmasında etkili olmuştur. Ulu Türkistan’ın Buhara, Semerkant, Yesi (Yese), Gazne, Belh ve Herat gibi kadim şehirleri dinî düşüncenin ve tasavvufî hareketlerin gelişim merkezleri olarak tebarüz etmektedir. Bu şehirlerde özellikle iki önemli dinî akım öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi Ehl-i Sünnet İslâm anlayışının Ehl-i Rey ekolü içerisinde yer alan Hanefî ve Mâturidî çizgisinde gelişmiştir. Bu çizgi

İmam Mâtürîdî ve Ebu'l-Mu'in en-Neseî gibi âlimler sayesinde İslâm inancı, akıl, hikmet ve gelenekle ortak bir zeminde birleştirilmiştir. İkinci olarak tasavvufî anlayış Ahmed Yesevî gibi mutasavvıflar aracılığıyla güçlü bir şekilde teşekkül etmiş; halkın gönlünde yer bulan, sade dilli, ahlâk temelli bir dinî yorum olarak öne çıkmıştır. Bu iki yöntem -yani Mâtürîdî akîdesi ve Yesevî tasavvufu- Türkler arasında İslâm'ın hem akademik hem de halk temelli biçimde içselleştirilmesini sağlamıştır. Yetişen bu âlim ve sûfiler, Anadolu'ya ve diğer İslâm coğrafyalarına göç ederek, inanç ve kültür taşıyıcısı olmuşlardır. Böylece, İslâm'ın Türkler tarafından benimsenmesi sadece içsel bir kabul değil, aynı zamanda İslâm dünyasının başka bölgelerine etki eden bir yayılma ve dönüşüm hareketi haline gelmiştir (Aksarâyî, 1983,11; İbn Bibi, 1993, 242; Müstevfî, 2014, 428; Togan, 1981, 45/49).

Türkistan irfanı, Selçuklu sultanlarının eliyle Anadolu irfanı haline gelmiştir. 1040 yılında Dandanakan Zaferi ile muktedir bir devlet olarak ortaya çıkan Selçuklular, kısa sürede batı fetihleriyle Müslümanların gönlünde yer edinmiş, İslam âleminin sancaktarları haline gelmişlerdir. Anadolu irfanının atası Tuğrul Bey döneminde fetih ve irfan yolculuğu başlamış, Alparslan'ın 26 Ağustos 1071 tarihinde elde ettiği Malazgirt Zaferi ile Anadolu Türk yurdunun fetih süreci başlamıştır. Bu gelişme ile beraber Türkistan'dan Anadolu'ya akınlar yoğunlaşmış, siyasi gelişmelerin yanı sıra irfan yolculuğu da başlamıştır. (Kaya, 2014, 211/232; Zeki, 2025, 62). Bu yolculuk Türk tasavvuf tarihinde derin izler bırakmış, genellikle Türkistan kökenli erenlerin öncülüğünde marifet ve hakikate doğru yapılan bir yolculuğu ifade etmektedir. Bu kavram yalnızca bireyleri veya belirli bir disiplini değil, aynı zamanda bir manevî miras zincirini ve kültürel bir sürekliliği de ele alır. Türkistan, İslâmî ilimlerin ve tasavvufî hareketlerin şekillendiği önemli bir coğrafya olmasının yanı sıra bu değerlerin Anadolu'ya taşınmasında öncü ve birinci rolü oynamıştır (Köymen, 2016, 473/475). Ahmed Yesevî, Hâce Yusuf el-Hemedânî, Abdülhalik Gucdüvânî, Bahâüddin Nakşibend ve Mevlânâ gibi Türkistan erenleri, hem bireysel hem de kurumsal olarak Türk-İslâm kültürünün Anadolu'ya yerleşmesinde etkili olmuşlardır. Türkistan'daki tasavvufî anlayış, özellikle Ahmed Yesevî'nin "*Hikmet*" adı verilen şiiresel nasihatleriyle şekillenmiş ve Türkistan Erenleri vasıtasıyla Anadolu'ya kadar ulaşmıştır (Yesevî, 2025, 78; Ocak, 1999, 24/28). Bu hakikat Anadolu toplumunun oluşumunda etkisi olan dini ve kültürel aktarımın toplumun nasıl bir eğitim, öğretim ve değişim süreçlerinden geçtiği hakkında fikir vermektedir. Günümüz eğitim öğretimi ve toplumsal terakki ve tekâmül konusunda bu örnek şahsiyetlerin mücadelesi önemli bir fikir kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Anadolu toplumunu derinden etkileyen ve davranışları ile örnek bir hayat sergileyen erenlerin toplumsal dönüşümü sağladıkları ortadadır. Sadece söze bağlı kalmayan davranışa da dönüşen; yaşamsal yönü ve uygulamalarıyla önemli toplumsal etkiler bırakan bir eğitim ve irşat metodu olarak öne çıkmıştır.

Ahmed Yesevî'nin Türkçeyi din eğitimi için kullanması, İslâm'ın halk arasında benimsenmesini kolaylaştırmış, böylece Arapça ve Farsça bilmeyen Türkmen toplulukları da onun tebliği ve kendine has anlatımıyla Müslüman olmuştur (Kara, 2019, 65). Anlaşılır ve sade öz Türkçenin etkisi ile toplum tarafından müspet yönde kabul gören Ahmed Yesevî, aynı dili konuşmanın ve doğru iletişim kurmanın sonucunu halk üzerinde görmüştür. Hem Anadolu halkı kendisini kolay bir şekilde anlamış hem de sözleri çabuk ezberlenip dilden dile aktarılmıştır. Böyle bir talim ve irşat yöntemi Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki etkisini artırmış, tasavvufî düşüncenin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Türkistan'dan Anadolu'ya akın eden derviş ve alperenler, sadece dini değil; aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel bir vazifeyi

de üstlenmişlerdir. Battal Gazi (ö. 122/740), Hacı Bektaş-ı Veli (ö. 669/1271), Sarı Saltuk (ö. 697/1297) ve Geyikli Baba (ö. 15. ve 16. Yüzyıl) bu mirasın Anadolu'daki mümtaz şahsiyetleridir (Gölpınarlı, 2000, 112/118; Ocak, 1992, 204/205; Ocak, 1996, 455/458; Kiel, 2009, 147/150; Ocak, 1996, 45/47). Bu isimler, Anadolu fetih hareketlerine ruh katmış; yeni yerleşim alanlarında tekke ve zaviyeler kurarak halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamış ve toplumda huzuru sağlamıştır. Anadolu'da gelişen “*irfan geleneği*”, bu erenlerin etkisiyle şekillenmiş; Yunus Emre, Tapduk Emre ve Ahi Evren gibi isimlerle halk arasında kök salmıştır (Köprülü, 2003, 145/167). Bu irfan yolculuğu Mevlânâ ile farklı bir boyut kazanmış, tasavvuf kırsaldan saraya taşınmıştır. Bu anlamda Mevlânâ, Türkiye Selçuklu sultanları üzerinde derin izler bırakmıştır (Gölpınarlı, 1990, 112/115; Zeki, 2020, 154/158).

Böylece Türkistan merkezli tasavvuf anlayışı, Anadolu'da hem bireyin iç dünyasında hem de toplumsal hayatta belirleyici olmuştur. Özellikle Türk-İslâm anlayışı, bu coğrafyada gelişerek devlet-din-halk ilişkileri ekseninde belirgin rol oynamıştır. Dini vasıflarının yanı sıra kültür taşıyıcıları ve ahlâk kurucuları olan Türkistan erenleri aynı zamanda gerçek bir medeniyetin inşacıları olmuşlardır. Bu çerçevede Anadolu'daki irfan geleneğinin şekillenmesinde onların katkısı, bir mayalanma süreci olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte tasavvuf, manevi bir öğretiden ziyade yaşam biçimi hâline gelmiş, bireyi olduğu kadar toplumu da etkilemiştir. Bu bağlamda Türkistan Erenleri ahlak, adalet, ilim ve irfan yolunda halkı aydınlatan, gönül ehli veliler olmuştur. Günümüze kadar ışık tutan Türkistan Erenlerinin etkisi toplumsal dönüşüm süreçlerinde eğitim metotları, irşat faaliyetleri, nefsin terbiyesi ve ruhun tasfiyesi, hocanın örnekliği ve yaklaşımlarının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda toplumun değişim ve dönüşümünü sağlamanın disiplinle, sabırla gerçekleştiği ve bu değişim sürecinde adeta birer eğitim müfredatı olarak ortaya çıkan *Divân-ı Hikmet*'in şiirlerinin sözel etkisinin önemi de karşımıza çıkmaktadır.

Temel Arapça, Farsça ve Türkçe kaynakların kullanıldığı araştırmada nitel, tarihsel ve karşılaştırmalı bir metot kullanılmıştır. Öncelikli olarak dönemin temel kaynaklarından istifade edilirken alan ile ilgili güncel çalışmalar ile zenginleştirilmiştir. Böylece başta Arapça ve Farsça kaynaklar olmak üzere Türkçe ve İngilizce kaynaklar ve çalışmalar ışığında Türkistan'ın Anadolu irfan mirası üzerindeki etkisi incelenmiştir.

1. Hâce Yusuf el- Hemedânî (ö. 535/1140)

Türkistan ve Horasan'ın ünlü mutasavvıflarından Yusuf el- Hemedânî, Türkistan piri Ahmed Yesevî'nin piri ve hocası olup hocalar anlamına gelen Hâcegan geleneğinin kurucusudur. Türkistan'dan Anadolu'ya ışık saçan mürşid-i kâmil ve manevi rehberlerdendir. O, Türkistan'da özellikle tasavvufi eğitimin sistematikleşmesinde ve Yesevîlik yolunun şekillenmesinde öncül rolü oynayan bir zattır. Kendisi sadece Ahmed Yesevî'nin şeyhi olmakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu tasavvuf geleneğinin köklerini atan ilk büyük irfan önderlerinden biri sayılmıştır. Onun etkisi, doğrudan ve dolaylı yollarla XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gelişen sûfi çevrelerde belirgin hale gelmiştir. Hemedânî, ayrıca Nakşibendî tarikatının öncüsü sayılan “*Hâceyân-Hâcegân*” yolu olarak bilinen irfan geleneğinin kurucu pîridir. Onun banisi olduğu bu yol, daha sonra Yesevî, Abdülhalık Gucdüvânî, Bahaüddin Nakşibend gibi büyük mutasavvıflarla devam etmiş, Anadolu'daki Halidî ve Halvetî çevreler üzerinde hassaten etkili olmuştur (Hemedânî ve Râzî, 1983, 1/13; Algar, 2002, 27/30).

Tezkiyeyi nefis ve tasfiyeyi ruh bağlamında bireysel arınma ile birlikte sosyal hizmetin de ön planda tutulduğu bu silsilede Yusuf el- Hemedânî'nin en meşhur halifesi olan Ahmed Yesevî, üstadının irfanını Türkçeye ve halk diline uyarlayarak geniş kitlelere taşımıştır. Ahmed Yesevî'nin talebeleri ve onların yetiştirdiği dervişler aracılığıyla Hemedânî mektebi, Anadolu'ya kadar ulaşmıştır (Köprülü, 2003, 117/119; Salim ve Soofizade, 2019, 148/152). Hemedânî mektebi hoca talebe arasındaki manevî örneklığe değer veren, yaşamsal yönü daha ön planda olan ve bilgilerin hal ile ortaya konmasına önem veren bir mektep olmuştur. Bu talim-terbiye usulü silsile yoluyla hocadan talebeye aktarılan iç dünyanın zenginleştirilmesine önem veren bir eğitim metodu olarak toplumsal hayatta önemli bir etki oluşturmıştır. Muallim- talebe ve mürşit- mürit münasebetlerinde özel ve kutsal statü kazandırmıştır. Türk-İslam anlayışı ve töresine göre muallim ve mürşit ana babadan sonra en saygın şahsiyetler arasında yer almıştır. Günümüz din eğitimi açısından baktığımızda, Hemedânî'nin eğitim modeli, sadece bilgi aktarımından ibaret olmayıp, bireyin içsel eğitimini ve ahlaki gelişimini içine alan bütüncül bir yaklaşım olarak görülmektedir. Günümüz eğitim sistemlerinde çoğu zaman bilişsel öğrenme anlayışı ön planda tutulmakta ve bu bakış açısı ile bireyin eğitimi temin edilmektedir. Hemedânî mektebinin yaklaşımı duyuşsal ve davranışsal öğrenmeyi merkeze alarak değerler eğitimi ve karakter gelişimini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle günümüz din eğitimi açısından örneklik teşkil etmektedir. Ayrıca Hemedânî'nin öğretiminde önemle vurgulanan “hal ile öğretme” ilkesi, günümüzde eğitim iletişimi açısından öğretmen-öğrenci etkileşiminin önemini ifade eden anlayışlarla uyusmaktadır. Öğretmenin rol model olması ve söylemleri ile eylemlerinin örtüşmesi eğitimde etkili olmanın önemli yollarından birisidir. Günümüzde de değer atfedilen empatik yaklaşım, rol model olma, manevî liderlik gibi yaklaşımlar Hemedânî'nin eğitim anlayışı ile örtüşmektedir.

Bu anlamda Yusuf el-Hemedânî'nin irfanı, Anadolu tasavvufunun ilk temel kaynaklarından biri olup birey başta olmak üzere, aile, toplum ve idarecileri doğrudan etkilemiştir. Bu durumu Selçuklu ve Osmanlı devlet erkânında görmek pekâlâ mümkündür (Zeki, 2020, 154/158). Hemedânî'nin talim, terbiye ve irşadı onun doğrudan veya dolaylı yoldan yetiştirdiği dervişlerin Türkistan'dan Anadolu'ya göçleri sırasında taşınmıştır. Öğreğin Konya'nın Ilgın ilçesi Mahmudhisar mahallesinde zaviyesi bulunan ve bu bölgeye gelip yerleşen Dediği Sultan, Keçikıran'a yerleşmiş ve Osman Paşa Tekyesi (Emirci Zâviyesi) diye bilinen bir zâviye inşa etmiştir. Anadolu'da Emirci Sultan olarak anılan Emir-i Çin Osman, Diyarbakır'da Seyyid Mansur Ata, Merzifon'da Pîr Dede, Kırşehir'de Hacı Bektaş-ı Velî, Bursa'da Geyikli Baba ve Abdal Musa gibi birçok derviş onun irfanını dolaylı yoldan da olsa Anadolu'ya yansıtmıştır (Taşgın, 2013, 70/72; Ocak, 2014, 211). Ayrıca XIII. yüzyılda Moğolların Türkistan ve Horasan istilasından kaçan mutasavvıfların çoğu, bu silsileye mensup kişilerdi. Türkiye Selçuklu Devleti Sultanları tarafından izzet, ikram ve bolca insanla karşılaştılar ve Anadolu'da yeni tekkeler kurarak buraları irfan merkezleri haline getirdiler (Akkuş, 2022, 149/169; Ocak, 2015, 41/45; Zeki, 2020, 154/158). Kısacası Yusuf el-Hemedânî'nin eğitim ve irşad anlamında yaptıkları, günümüz eğitim anlayışlarında yeniden değerlendirilecek ve uygulanabilecek önemli bir birikim olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimde iletişim, rehberlik, örnek olma, değer aktarımı ve bireysel yeterliliklerin ortaya çıkarılması gibi konular, Hemedânî mektebinin asırlar önce temellendirdiği önemli eğitim ilkeleridir. Bu yönüyle onun yaklaşımı, çağdaş din eğitiminin “*bilgiden öte bilgelik kazandırma*” amaçları ile örtüşmektedir.

Bu irfan mirasının taşıyıcılarına sonradan “*Türkistan Erenleri*” denmesi, hem

menşeleri ve hem de takip ettikleri öğretilerine işaret eder. Yusuf el-Hemedânî'nin geliştirdiği irfan mektebi; müşşid-mürîd ilişkisi, zikir, sohbet, halvet, seyahat, melamet, riyâzet ve nefis terbiyesi gibi uygulamalar yoluyla Anadolu'daki mutasavvıf zümreleri arasında özellikle Bektaşilik, Halvetilik ve Nakşibendilik gibi tarikatlarda yansımıştır (Hacı Bektaş-ı Veli, 2011, 1/49; Kardaş, 2018, 16/27). Söz konusu tarikatların örgütlenme biçimi ve eğitim tarzlarında Hemedânî etkisi izlenebilir. Hemedânî'nin tasavvuf anlayışı, zühd ve riyâzet merkezlidir. Bu anlayış daha sonra Bektaşilik'te dünyayı küçümseme, Halvetilik'te halvet (inziva), Nakşibendilik'te ise halk içinde Hakk ile olmak şeklinde farklı şekillerde mevcudiyetini göstermiştir (Kara, 2019, 91/93). Yusuf el-Hemedânî, tasavvufi silsilelerde “*altın halka (silsile-i zeheb)*” olarak bilinen silsilenin önemli bir halkasıdır. Hâcegân-Nakşibendî geleneği, doğrudan Yusuf el-Hemedânî'nin halifeleri aracılığıyla şekillenmiş ve sistemleşmiştir. Bu anlayış, Halvetilik ve Bektaşilik gibi diğer tarikatlarda da silsile takibi ve manevî bağ açısından örnek teşkil etmiştir (Ocak, 1996, 455/458). Hemedânî'nin en dikkat çeken yönlerinden biri de sohbet yoluyla terbiye metodudur. Bu yöntem, özellikle Nakşibendilik'te “*sohbet*” ilkesinin merkezde tutulmasıyla devam ettirilmiştir (Knysh, 2000, 143). Halvetî ve Bektaşî geleneklerinde de bu anlayış, müşşid-mürîd ilişkisinde temel iletişim şekli olarak sürdürülmüştür. Bu uygulamalar günümüz din eğitiminde kendini bariz bir şekilde göstermiş, Selçukludan Osmanlı'ya; Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiştir.

Yusuf el-Hemedânî'nin eğitim metodolojisi, bireyin içsel keşfine ve bâtnî terbiyeye dayanır. Bu yön, Halvetilik'te uzun halvet süreçleriyle, Bektaşilik'te ise bâtnî ve soyut öğretilerle şekillenmiştir. Nakşibendilik'te ise bu bâtnî terbiye özellikle hafî zikir (gizli zikir) ile somutlaşmıştır (Köprülü, 2003, 101/103). Hemedânî'nin şehirli ve halkla iç içe sûfî modeli, özellikle Nakşibendilik'teki “*halk içinde Hak ile*” anlayışının öncüsü olup bireyin inzivadan ziyade toplum içinde olmasını teşvik etmiştir. Halvetilik bu dengeyi yarı inziva ile kurarken; Bektaşilik ise toplumsal yapıya mecz olmuş, cem erkânî ile halkla bütünleşmiştir. Başka bir ifadeyle farklı tariklerle tek bir hakikat yolu aralamışlardır.

Yusuf el-Hemedânî'nin “*melâmetî*” tarzı; yani nefsi kırmak, kınamak, riyadan sakınmak, halktan övgü beklememek gibi ahlaki ilkeleri, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli ve Tapduk Emre gibi Anadolu erenlerinin öğretilerinde güçlü biçimde hissedilir. Bu anlayış, Anadolu'da “*halktan biri gibi görünerek halkı eğitmek*” şeklinde bir yaklaşımı beslemiştir. Yusuf el-Hemedânî'nin mutasavvıf kimliği, zühd (dünyadan el etek çekme) ve takva üzerine kuruluydu. Onun bu vasfı Anadolu'da özellikle “*Ahîlik*” gibi hem dini hem de ekonomik bir yapı olan sistemlerde etkili olmuştur. Ahî Evren'in mensubu olduğu irfan zincirinde de Hemedânî etkisi vardır (Gölpınarlı, 1983, 5).

Onun Ahilik teşkilâtı üzerindeki etkisi doğrudan olmasa da, tasavvufi düşüncesi ve eğitim anlayışı yoluyla dolaylı olarak oldukça derin ve etkili olmuştur. Ahi teşkilatının temelleri, sadece iktisadî ve meslekî yapıya değil, aynı zamanda ahlâkî, manevî ve tasavvufi değerlere dayanmaktadır. Bu değerlerin oluşumunda Yusuf el-Hemedânî gibi Türkistan merkezli mutasavvıfların büyük etkisi vardır. Ahilik teşkilatının temelini oluşturan fütüvvet, yani gençlik, cömertlik ve ahlâkî erdemleri esas alan yaşam tarzı, Yusuf el-Hemedânî'nin içinde yetiştiği ve yaydığı Türkistan tasavvuf geleneğinin ana damarlarından biridir. Fütüvvet, İslâmî bir muhtevaya Yusuf el-Hemedânî ve benzeri sûfiler tarafından kavuşturulmuş, tasavvufla iç içe geçmiş bir ahlâk sistemi haline getirilmiştir (Kâşifi, 1971, 17/50). Yusuf el-Hemedânî'nin sohbet ve hizmet merkezli eğitim modeli, Ahî teşkilatlarında da usta-çırak ilişkisi, hizmette tevazu, sözde sadakat gibi ilkelerle devam etmiştir. Onun öğrencileri (özellikle Abdülhâlik

Gucdüvânî) aracılığıyla şekillenen bu eğitim tarzı, iş ile maneviyatı birleştiren bir anlayış olarak Anadolu'ya taşınmıştır. Yusuf el-Hemedânî'nin tasavvufî öğretilerinde sıkça vurgulanan vefa, sadakat, içtenlik ve toplumsal denge, Ahilik teşkilatlarının temel ahlâk kodları arasında yer almıştır. Bu bağlamda, Ahilik sadece bir lonca yapılanması değil, aynı zamanda tasavvufî bir ahlâk okulu olarak da işlev görmüştür. Ahiliğin kurucusu sayılan Ahi Evren, Türkistan tasavvuf geleneğinden gelen bir sûfidir ve büyük ihtimalle Yusuf el-Hemedânî'nin silsilesine bağlı olan bir tasavvuf zincirinden etkilenmiştir. Hemedânî'nin öncülüğünü yaptığı bu gelenek, tasavvuf ile meslekî disiplinin birleştiği bir sosyokültürel yapı oluşturmuştur (Attâr, 1986, 16/17; Kara, 2019, 94/95).

Diğer yönden Hemedânî, sadece bir zâhid değil, aynı zamanda ciddi medrese eğitimi almış bir âlimdi. Bu açıdan ilimle ilim irfanı ortak bir noktada buluşturduğu söylenebilir. Nitekim Türkistan'ın Merv, Herat ve Belh gibi ilim merkezlerinde ders vermiş, kelam, fıkıh ve hadis konularında öne çıkmıştır (Nicholson, 2002, 72/74). Bu da Anadolu'ya taşınan tasavvufun Orta Doğu ve Mısır coğrafyasındaki gibi sırf mistik değil, ilimle yoğrulmuş bir irfan olarak benimsenmesinde etkili olmuştur. O dönemde Anadolu medrese ve zaviyelerinin birçoğunda müderris mutasavvıfların ders vermesini göz önüne aldığımızda bunu daha iyi müşahade eder ve Anadolu'da tasavvuf karşıtı bir ilim geleneğinin olmadığı aksine ilim irfan ehlinin âlim ve sûfliliği mündemiç yaşadığını görürüz. Hâce Yusuf el-Hemedânî, doğrudan Anadolu topraklarında yaşamamış olsa da, manevi mirası ve yetiştirdiği talebeleri aracılığıyla Anadolu irfanının kurucu sütunlarından biri haline gelmiştir. Hemedânî'nin medrese eğitimi almış olması, oluşturduğu eğitici yaklaşım silsilesinde ortaya çıkmış olan tasavvuf ilkelerinin aynı zamanda şeriat ilkelerine de bağlı kalmasını sağlamış ve temeli olan bir düşünce halinde yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Tasavvufî anlayışını aynı zamanda Ku'rân ve sünnet temelinde şeriata bağlı olarak yaygınlaştırmıştır. Böylece bir tarafında ilmi dayanaklar olan diğer tarafında kalp temizliği ve nefis terbiyesi de olan dengeli disiplinli bir eğitim metodu ve anlayışı ortaya koymuştur. Onun irfan mirası Ahmed Yesevî vasıtasıyla halk diline, *Türkistan Erenleri* yoluyla coğrafyaya, tarikat yapıları aracılığıyla da kurumsal zemine taşınmıştır. Anadolu'da yetişen her büyük mutasavvıfın düşüncesinin her damlasında Hemedânî irfanı mevcuttur.

2. Ahmed Yesevî (ö. 562/1166)

Piri Türkistan lakabıyla şöhret kazanan Kul Hâce Ahmed Yesevî, Yesevîlik Tarikatının kurucusudur. Hikmet tarzında yazdığı şiirlerle "*Divân-ı Hikmet*", İslâm'ı Türk halkına kendi dilinde anlayacakları bir dille anlatmıştır. Zühd, tasavvuf, tarikat velhasıl irfan yolculuğunun tüm ulu Türkistan coğrafyasına yerleşmesinde rehberlik etmiştir. Türk tasavvufunun ve halk İslâmlaşmasının en mühim ve mümtaz isimlerinden biri olan Ahmed Yesevî, yalnızca Türkistan'ın değil, Anadolu'nun da manevi mimarlarından biri haline gelmiştir. Onun tefekkür ve irfan teamülü mürit ve halifelerinin eliyle Selçuklu Türkiye'si Anadolu'ya taşınmış, dini hayatı ve toplumsal dokuyu derinden etkilemiştir (Yesevî, 1993, 47; DeWeese, 1994, 125/128). Fetih yurdu Anadolu'nun mayasını oluşturarak kalıcı bir şekilde Müslüman Türk yurdu olmasını sağlamıştır.

Ahmed Yesevî, "*Türkistan'da nur saçıldı, Hak zikridir bu sözüm, Hak nasîb eyledi bana, ben kul Hızır'ın iziyim*" gibi şiirsel anlatımı, didaktik üslubu ve ahlaki öğütlerle örülü hikmet tarzındaki şiirleri, onun en önemli eğitim araçlarından biri olmuş, âdeta gönüllere ışık saçmıştır (Yesevî, 1993, 47; Ocak, 2004, 112). Onun bu mektebi daha

sonra XIII. asırda Anadolu’da gelişen Bektaşîlik, Babailik, Haydarilik ve Yesevîlik gibi tarikatların temel din eğitimi ve irfan ekolü yöntemlerinden biri hâline gelmiştir. Ahmed Yesevî’nin eğitim süzgecinden geçen dervişler “*Türkistan Erenleri*”, XIII. yüzyıldan itibaren Moğol istilası ve Anadolu’ya açılan Türk fetihleriyle birlikte batıya göç etmiştir. (Akkuş, 2022, 149/169; Zeki, 2020, 154/158). İşte Anadolu’ya akın eden bu irfan yolcu ve öncülerine “*Alperenler*”, “*Türkistan Erleri*”, “*Türk Dervişleri*”, “*Gâziyan-ı Rûm*”, “*Abdalân-ı Rûm*” gibi isimler verilmiş ve bunlar, kurdukları tekke ve zaviyelerle gönülleri fethederek İslâmlaşmanın yolunu açmışlardır. Böylece bu dervişler, yeni fethedilen bölgelerde hem İslâm’ı tebliğ etmiş, hem de ahlaki, sosyal ve kültürel anlamda yerleşik halkı irşat etmişlerdir. Bunların sayesinde Ahmed Yesevî’nin mefhum ve mefkûresi hızla Anadolu’da yayılmıştır. Özellikle kırsal bölgelerde, halkla doğrudan temas kuran bu dervişler, İslâm’ı merkezî dinî otoritelerden farklı, daha içten, samimi ve halk merkezli bir yorumla sunmuşlardır (Attâr, 2012, 58/60; Köprülü, 2003, 19/27). Takip ettikleri tevazu ve hoşgörü ile kolayca insanların gönlüne yer edinmişlerdir.

Selçuklu ve Osmanlı dönemi Anadolu’daki en önemli tasavvufi yapılanmalardan biri olan Bektaşîlik, doğrudan Ahmed Yesevî’nin etkisi altında gelişmiştir. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî’nin Yesevî geleneğine bağlı olduğu, hatta Ahmed Yesevî’nin halifelerinden Lokman-ı Perende yoluyla bu silsileye dâhil olduğu kabul edilir (Hucvirî, 2014, 83/84; Gölpınarlı, 1992, 11). Yesevîliğin sade, halkçı ve Türkmenleri kuşatıcı yaklaşımı, Anadolu’daki dinî yapıların şekillenmesinde temel oluşturmuştur. Bu gelenek, Alevî-Bektaşî inanç sisteminin de temel taşlarından biridir. Yesevî’nin prensiplerinin, sadece dini olmayıp aynı zamanda sosyal ve kültürel hayatı da etkilediği görülmüştür. “*El kapısında edepli, hak kapısında sadık ol*” şeklinde özetlenebilecek yaşam felsefesi, Anadolu insanının davranış kalıplarını da biçimlendirmiştir (Hacı Bektaş-ı Velî, 1990, 72/74). Bunun örneklerini çoğaltmak da mümkündür. Mesela Anadolu’da hala tekrar edilen “*Her geleni Hızır bil, her geceni kadir bil*” veya “*Eller yahşi ben yaman, eller buğday ben saman*” (Yesevî, 1983, 45/46) gibi tevazu teşvik eden deyimlerin sosyal hayattaki yansımaları ve kullanımları devam etmektedir.

Bunun yanı sıra Yesevî’nin öğretisindeki Türk töresi ve İslam anlayışına uygun kadın ve erkek vurgusu, bu iki cinsiyetinin biri diğerinin mütemmimi olarak görülmesi Anadolu’daki kadın algısında da dönüşüm sağlamış; *Bacıyân-ı Rum* gibi sosyal yapılanmaların doğmasına zemin hazırlamıştır. Öneme binaen Âşıkpaşazade gibi tarihçiler tarafından *Bacıyân-ı Rum*, *Gâziyân-ı Rum*, *Abdalân-ı Rum* ve *Ahiyân-ı Rum* ile beraber zikretmişlerdir (Âşıkpaşazade, 1949, 25). Yesevî’nin düşünceleri ve yetiştirdiği talebeleri (halifeler) aracılığıyla yalnızca Türkistan ve Anadolu’yu İslâmlaşma ve Türkleşme sürecini derinden etkilemiştir. Bu yönüyle dini olduğu kadar sosyal ve kültürel etkiyi de beraberinde getirmiştir. Nitekim onun Anadolu’nun gönül mimarisindeki izi bugün dahi hissedilmektedir. Yesevî’nin somut izleri Dede Garkın, Geyikli Baba, Seyyid Harun Velî ve Dediği Sultan gibi dervişlerle tezahür etmiştir. Bunlar yerleştikleri bölgelere hem şehirler kurarak şenlendirmişler hem de burada İslâm’ı tebliğ ederek yerel halkın Müslüman olmasına vesile olurken bir taraftan da Türkmenlerin eğitimiyle de ilgilenmişlerdir.

Yesevî’nin öğütlerinde yer alan çalışkanlık, helal kazanç, doğruluk, sadakat, hizmet gibi kavramlar, Anadolu’da XIII. yüzyıldan itibaren teşkilatlanan Ahilik kurumunda vücut bulmuştur (Köprülü, 2003, 135/240). Bu yönüyle geleneksel toplumdan izole olmuş tasavvuf anlayışına adeta meydan okumuştur. Ahî Evren’in Yesevî menşeli bir sûfi oluşu ve bu anlayışı kurumsallaştırarak esnaf teşkilatına dönüştürmesi, Yesevî etkisinin sosyo-ekonomik düzeydeki en belirgin örneklerindendir. Ahilikteki yigittlik,

cömertlik, kanaatkârlık, fedakârlık, diğerkâmlık, el emeği, alın teri ve dürüstlük gibi temel düsturlarda Yesevîliğin tesirlerini görmek mümkündür. Hacı Bektaş Veli, doğrudan Yesevî mektebiyle bağlantılı bir mutasavvıf olarak Anadolu'ya gelen en önemli simalardan biridir. Onun eserler ve fikirleri Yesevî'nin "hikmet ve öğüt," formatındaki halk diliyle din eğitimi ve sunumu metodunun devamıdır (Kafesoğlu, 1992, 129/132). Bektaşîlik tarikatı içinde Yesevî'nin adı, dua ve nefeslerde sıkça geçer. "Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî'ye bağlıdır" şiarı bu bağı manevi düzlemde de yansıtır (Ocak, 1996, 43). Bu da Türkistan'dan Anadolu'ya yönelen ışığın sürekliliği açısından önem arz etmektedir.

Mutasavvıf kimliğinin yanı sıra edebiyatçı vasfına da sahip olan Yesevî, *Divân-ı Hikmet* adlı eseri ile Anadolu'daki halk şairleri üzerinde büyük tesir bırakmıştır. Anadolu'da Türk-İslam edebiyatının öcülerinden olmuştur. Nitekim Yesevî'nin tesiri Yunus Emre, Âşık Paşa ve Nesîmî gibi isimlerin şiirlerinde net bir şekilde görülmektedir (Yunus Emre, 1990, 45/47; Âşık Paşa, 2000: 112-115; Nesîmî, 1990, 88/89). Bu gelenek, aruzdan ziyade hece ölçüsüne ve halk diline dayanır; böylece geniş halk kitlelerine ulaşmayı hedefler. Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eseri, içerik ve üslup açısından yalnızca Türkistan'daki Türkler üzerinde değil, Anadolu'daki halk şairleri üzerinde de derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Bu tesirler özellikle tasavvufi tema, sade dil, ahlâkî öğütler ve hece vezni kullanımı gibi yönlerde açıkça görülmektedir.

Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'te kaleme aldığı temel konular nefis mücadelesi, ölüm düşüncesi, Allah'a yakınlık, Peygamber sevgisi ve tasavvufi terbiye gibi önemli meselelerden oluşmaktadır (Yesevî, 1991, 23/63; Kara, 2019, 61/63). Bu konular, Anadolu'da yetişen Yunus Emre, Âşık Paşa, Hacı Bektaş Veli gibi sûfi halk şairlerinin şiirlerinde de temel motif olarak karşımıza çıkar. Örneğin Yesevî: "Gör neyledi aşkı ilâhî / Yaktı ciğerim, yandı kül oldum" (Yesevî, 1991, 23) diyerek ilahi aşka vurgu yapmaktadır. Yunus Emre ise "Aşkın aldı benden beni / Bana seni gerek seni" diyerek aynı minvalde ilahi aşkın lezzetinden söz ederek biran evvel kavuşma özlemini dile getirmektedir. Mutasavvıfların her iki beyitlerinde de ilâhî aşkın insanı sarıp sarmalayan, dönüştüren gücü görülmektedir. Diğer yönden Yesevî'nin eserinde öne çıkan "derviş tasavvuru" ve onun hal diliyle konuşması, Anadolu'daki halk tasavvufunun da temelini oluşturmuştur. Derviş, halk arasında yaşayan, sade konuşan, halden anlayan, hikmetli sözler sarf eden manevi bir şahsiyettir. Öyle ki bu durum Bektaşî nefesleri ve Mevlevî ilahilerine somut bir şekilde yansımıştır (Yesevî, 1991, 21/30; Ocak, 2001, 165/166).

Yesevî dervişleri Anadolu'nun birçok yerinde Türkistan irfan ve kültürüne uygun tekke ve zaviye inşa ederek manevi mirasın yanı sıra mimari eserlerin korunmasını sağlamışlardır. Bu yapılar sadece dini faaliyetlerle yetinmeyip aynı zamanda kamu ve sosyal hizmet sunan birer merkez olarak da çalışmışlardır. Örneğin, Saruhan, Amasya, Tokat, Sivas, Konya, Kayseri gibi merkezlerde Yesevî geleneğine dayalı darü'l-mesâkin (fakir ve kimsesizlerin evi) ve tekkeler kurulmuştur. Bu tekkeler talim ve terbiye faaliyetleri yanı sıra yoksullara aş, hastalara şifa, yolda kalmışlara sığınak ve barınak görevini ifa etmiştir (Koca, 2015, 22/25).

Yesevî'nin bir diğer irfan mirası "gönül insanı" olma vasfıdır. Onun eren olarak tanımladığı zatlar Anadolu'da oluşan veli kültürünün şekillenmesine katkı sunmuştur. Yatırlara duyulan saygı, türbe ziyareti geleneği, erenler menkıbeleri ve halk arasında dolaşan keramet anlatıları, Yesevîlik etkisiyle yoğunlaşmıştır (Yesevî, 1991, 40/50; Ersöz, 1990, 141/144). Ancak bu yaşananların dinen meşru olmasıyla birlikte farklı ve yanlış uygulamalara dönüşmüş olanları da vardır. Keramet haktır ancak surî/kevnî

(dışsal ve varoluş) kerametlerin çok nakledilmesinin de bazı yanlışlara yol açtığı da bir hakikattir. Anadolu'da yaygınlaşan bu kültürel oluşum halkın temel dini bilgiden mahrum kaldığı dönemlerde dinin meşru görmediği bir hale dönüşmekten de kendini alıkoyamamıştır. Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki izleri, sadece dinî-sûfî yapılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda halk kültürünü, sosyal hayatı, edebiyatı ve ekonomiyi derinden etkilemiştir. Bugün hâlâ Anadolu'nun birçok yerinde Yesevî menşeli düşünce, söylem ve geleneklerin izleri sürmektedir. Onun, İslâm'ın Türkler arasında nasıl kök salacağını yüzyıllar öncesinden görüp “*hikmet*” diliyle topluma sunduğu irfan, sadece geçmişin değil, geleceğin de mayasıdır.

3. Hâce Abdülhalik Gucdüvânî (ö. 575/1179 veya 617/1220)

Anadolu irfanını derinden etkileyen diğer bir mutasavvıf ise adı Nakşibendilikle özdeşleşen Hâce Abdülhalik Gucdüvânî (ö. 1179)'dir. Gucdüvânî Türkistan'da yetişmiş büyük bir mutasavvıf olup Nakşibendiliğin temel esaslarını ilk defa sistematik bir şekilde ortaya koyan zattır. Türkistan'dan Anadolu'ya birçok takipçisi bulunan Gucdüvânî, Nakşibendiliğin ilk şekillerinden olan Hâcegan yolunun önemli isimlerindendir. O, zikir ve sükût gibi derin tasavvufi ilkeleriyle Anadolu'yu etkilemiştir. Onun yoğunlaşmasında emek verdiği “*Hâcegân Yolu*”, tasavvuf tarihinde irfan zincirinin en önemli halkalarından biri olarak kabul edilmektedir. Gucdüvânî, doğrudan Anadolu'da bulunmamış olsa da, başlatmış olduğu irfan çığırı halifeleri ve fikrî mirası yoluyla Anadolu tasavvufi hayatını ve manevi dokusunu derinden etkilemiştir. Abdülhâlik Gucdüvânî'nin getirdiği en önemli yeniliklerden biri “*hafî zikir*” (gizli zikir) yöntemidir. Bu yöntem, yüksek sesle zikir yapan diğer tarikatlardan farklı olarak, içe dönük ve deruni bir maneviyat yolunu temsil eder (Algar, 2002, 32/35). Bu zikir biçimi, Anadolu'da özellikle Halvetîlik ve Nakşibendilik aracılığıyla benimsenmiş ve zamanla halk arasında yaygınlaşmıştır. Bu metot medrese-tekke arasında bir yakınlık sağlamış, riyadan uzak zikir ve ibadet prensibi ekseninde buluşma zemini oluşturmuştur.

Gucdüvânî'nin talebeleri ve müritlerine öğrettiği ve sonraki Nakşibendî büyüklerince benimsenen sekiz temel prensip olarak bilinen “*Kelimât-ı Kudsiye*” şunlardır: “*Hûş der-dem (her nefeste Allah'ı hatırla) Nazar ber-kadem (gözünü önünden ayırma) Seyr der-vatan (iç dünyanda seyahat et) Halvet der-encümen (kalabalıkta bile yalnız ol) Yâd kerd (sürekli zikir yap) Bâz-geşt (dönüş ve murakabe) Nigâh-daşt (kalbi korumak) Yâd-daşt (Allah'la sürekli hatırdakalmak)*”. Ahlak, âdâb ve terbiye gibi temel prensipleri içinde barındıran bu uygulama Türkistan'da olduğu gibi Anadolu'da tekkelerde uygulanır hale gelmiştir. Böylece her bir ifadesi *Ku'rân-ı Kerim* ayetlerine dayanan bu prensipler eğitim hayatında etkili olmuş, eğitilen halk ve talebeler üzerinde büyük bir etkiyle devamlılığı sağlamıştır. Mesela her nefeste Allah'ı hatırlayanın (Hûş der-dem, Yâd kerd, Yâd-daşt) “*Allah-ı çok zikrediniz*” (Ahzab, 33/41) mealindeki ayetin bir tatbikatı olmuştur. Her an O'nu hatırlayanın günah işlemeye kolay cesaret edemediği gibi her daim hatadan uzak olma prensibiyle sosyal hayatın tanzimini de kolaylaştırmıştır.

Bu uygulama Anadolu'da yoğun bir takipçi kitlesine sahip olan Mevlevîlik ve Halvetîleri doğrudan etkilemiştir. Örneğin Mevlevîlik'teki “*çile*” sistemi, Halvetîlerin “*erbain*”leri, bu prensiplerin bir yansımasıdır. Her ne kadar Mevlevîlik'teki çile (inzivaya çekilme açısından) Nakşibendilikteki halkı halk içinde Hak'la olma ilkesine ters gözüktüyorsa da kişinin iç dünyasına yolculuk yapması ve adımlarına bakarak yürütmesi ilkeleriyle birleşmektedir. Bu yönden Nakşibendiliğin Mevlevîlik ve

Halvetîlik üzerindeki etkisi daha net görülebilir.

Gucdûvânî'nin önde gelen halifeleri arasında yer alan Hâce Arif Rivegerî, Hâce Mahmud İncirfagnevî gibi isimler, onun eğitim sistemini ve zikir anlayışını bir okul haline getirerek yaymışlardır. Bu silsilede yetişen Bahâüddin Nakşibend'in halifeleri vasıtasıyla sistem, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya ulaşmış ve Osmanlı topraklarında güçlü bir irfan geleneği oluşturmuştur (Köprülü, 2003, 150/154). *"Halvet der-encümen"* prensibi Gucdûvânî'nin *"halvet der encümen"* ilkesi, yani "kalabalıklar içinde Allah ile olma" öğretisi, Anadolu'da sûfilik ile dünyevi görevlerin bağdaştırılmasının önünü açmıştır. Bu ilkeye bağlı olarak Anadolu'da pek çok sûfî, devlet görevlisi, tüccar ya da esnaf olarak çalışırken bunun yanında manevi hizmetlerde de bulunmuştur. Bu durum özellikle Ahîlik teşkilatında gözlemlenmiştir (Gölpınarlı, 1996, 219). Nitekim Ahi Evren başta olmak üzere Ahilerin çoğu Selçuklu safında yer alarak Moğollara karşı savaşmışlardır.

Abdülhâlik Gucdûvânî, gösterişten uzak, sade bir sûfilik anlayışının temsilcisidir. Onun bu duruşu, Anadolu'daki *"gösterişsiz velî"* tipinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Yunus Emre ve Tapduk Emre gibi halk mutasavvıflarında bu yaklaşımın etkisi hissedilir. Ayrıca onun tasavvufu, sadece bireysel kemal değil, toplumsal dengeyi gözetken bir içsel dönüşüm aracı olarak da değerlidir. Gucdûvânî'nin irfan çizgisi, sessizliğe ve içsellığe verdiği önemle Anadolu'daki sûfî pratiklerde özellikle zühd ve murakabe kavramlarının derinlik kazanmasını sağlamıştır (Nicholson, 2023, 83/85). Bu tarz, Anadolu'nun bazı tekke ve zaviyelerinde rahatsız etmeyen ama istikrarlı bir dönüşüm süreci meydana gelmiştir. Hâce Abdülhâlik Gucdûvânî, Anadolu irfanının mayalanmasında doğrudan bir aktör olmasa da; düşüncesi, sistemi ve halifeleri aracılığıyla bu topraklarda derin izler bırakmıştır. Onun kurduğu sistem, daha sonra Bahâüddin Nakşibend'in halife ve talebeleri vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasında büyük bir tasavvufî disiplin haline gelmiştir. Bugün Anadolu'daki birçok tarikat yapısında, onun sessiz irfanının yankılarını ve mirasını duymak mümkündür.

4. Bahâüddin Nakşibend (ö. 791/1389)

Türkistan ve Anadolu irfanına yön veren şahsiyetlerden biri olan Şah Bahâüddin Nakşibend, Nakşibendî Tarikatının banisi ve isim babasıdır. Dünya genelinde takipçileri olan Şah Bahâüddin Nakşibend, "Kalp ile zikir" anlayışını yaygınlaştırmış ve sessiz zikri (zikir-i hafi) geliştirerek irşat davetini daha geniş kitlelere ulaştırmayı başarmıştır. Özellikle Türkistan'dan Anadolu'ya ardına birçok talebe ve takipçi ardına bırakan Bahâüddin Nakşibend, Hâcegân yolunu sistemleştirerek bu tasavvuf geleneğini derinleştirmiştir. Her ne kadar fiilî olarak Anadolu'da bulunmamış olsa da, onun düşünce sistemi, zikir anlayışı ve sûfî terbiyesi, Anadolu tasavvufunun şekillenmesinde ve Osmanlı tarikat kültüründe çok önemli ve belirleyici bir rol oynamıştır. Bahâüddin Nakşibend, Horasan ve Mâverâünnehir'de faaliyet göstermiş olsa da onun kurduğu tarikat; halifeleri ve müritlerinin eliyle çok kısa sürede Türkistan'dan Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmıştır. Özellikle XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında Buhara, Semerkant ve Belh merkezli bu irfan ocağının temsilcileri Anadolu'ya gelerek birçok tekke kurmuşlardır (Kadri, 1994, 20/40; Algar, 2002, 37/41). Bu şekilde irfan ve kültür aktarımının sürekliliğini sağlamışlardır.

Bu süreçte Nakşibendilik, Mevlevîlik ve Halvetîlik gibi tarikatlarla paralel bir damar olarak gelişmiştir. Bahâüddin Nakşibend, selefi Abdülhâlik Gucdûvânî'nin benimsediği hafi (sessiz) zikir yöntemini esas almıştır. Bu gelenek Anadolu'da özellikle şehirli ve bürokratik zümreler arasında kabul görmüş; gürültüsüz,

gösterişsiz ama disiplinli bir irfan yolu olarak benimsenmiştir (Ocak, 1998, 109/112). Nakşibendiliğin bu yönü, devletin merkezî yapısına yakın duran tarikatlar arasında yaygınlık kazanmasına katkı sağlamıştır. Bahâüddin Nakşibend'in "*halka hizmet, Hakk'a hizmettir*" sözü, onun tasavvufî anlayışını özetler niteliktedir. Bu anlayış, Anadolu'daki ahi zaviyelerinde, halkla iç içe bir sûfilik anlayışının oluşmasına katkı sağlamıştır (Köprülü, 2003, 160/164). Özellikle Osmanlı döneminde şehirlerde faaliyet gösteren derviş gruplarının kamu hizmetlerine katılımı, bu düşüncenin bir yansımasıdır. Nakşibendilik, XV. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'da özellikle Osmanlı saray çevresinde etkili olmaya başlamıştır. II. Bayezid döneminden itibaren Nakşibendî şeyhleri, sarayla doğrudan irtibat kurmuş; Halidî kolu aracılığıyla bu etki XIX. yüzyıla kadar artarak devam etmiştir (Gölpınarlı, 1996, 231/235).

Bu durum, Şâh-ı Nakşibend'in disiplinli, siyaset dışı ama istikrarlı sûfî anlayışının Osmanlı yönetici sınıfınca tercih edilmesine neden olmuştur. Asıl büyük etki, XIX. yüzyıl başlarında Şeyh Halid Bağdadî (ö. 1827) tarafından kurulan Halidiyye koluyla olmuştur. Bu kol, doğrudan Bahâüddin Nakşibend'e nispetle kendini tanımlar ve onun ilke ve yöntemlerini esas alır. Halidî dervişleri; Anadolu'da, Balkanlarda ve hatta Kuzey Afrika'da birçok dergâh kurarak bu irfanı sistemli bir biçimde yaymışlardır (Kara, 2014, 282/290).

Bahâüddin Nakşibend, tasavvuf yolunun esasını edep, mürşide tam teslimiyet, sükût, devamlı murakabe gibi ilkeler üzerine kurmuştur. Bu anlayış, Anadolu tekke kültüründe disiplini ve iç terbiyeyi öne çıkaran eğitim sistemlerinin gelişmesini sağlamıştır. Nakşibendiliğin bu yönü, Osmanlı medreseleriyle olan ilişkilerini de güçlendirmiştir. Bahâüddin Nakşibend'in öğretisi, medrese kültürü ile sûfî irfanını uzlaştıran bir çizgidedir. Onun ilim ve amel dengesine verdiği önem, Anadolu'daki ulema sınıfı içinde sûfilik anlayışının yayılmasına yol açmıştır. (Kara, 2014, 282/290). Bu sayede özellikle Konya, İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde Nakşibendiliğin entelektüel etkisi güçlü olmuştur. Bahâüddin Nakşibend'in ilham verdiği disiplinli irfan anlayışı, Anadolu'da gelişen sûfî edebiyatın biçimsel ve içeriksel yönlerine de yansımıştır. Bu etki doğrudan Nakşibendî müelliflerin eserlerinde olduğu kadar dolaylı olarak Mevlevî ve Halvetî şairlerde de izlenebilir. Özellikle Niyazî-i Mısırî, İsmail Hakkı Bursevî, Şeyh Galib gibi isimler onun çizdiği ahlaki çerçeveden etkilenmiştir (Tatçı, 2012, 121/125).

Bahâüddin Nakşibend'in Anadolu irfanına etkisi üç temel yolla olmuştur. Birincisi fikrî aktarımdır. Bu merhale halifeleri ve metinleri yoluyla gerçekleşmiştir. İkincisi kurumsal aktarımdır. Bu merhale ise tarikatın çeşitli kollarıyla Anadolu'da kurduğu dergâhlar vasıtasıyla kendini göstermiştir. Son merhale ise manevî aktarımdır. Bu da sûfî ahlakın ve hizmet anlayışının halk ve devlet hayatına nüfuz etmesiyle tezahür etmektedir. Bu üç merhaleyle birlikte Nakşibendilik, sadece bir tarikat değil; aynı zamanda Anadolu'da hem halk hem seçkin sınıflar arasında köklü bir ahlak ve disiplin okuluna dönüşmüştür. Bahâüddin Nakşibend'in sade, sessiz ama güçlü nefesi, bu toprakların maneviyatında hâlâ yankı bulmaktadır.

5. Mevlânâ (ö. 672/1273)

Türkistan'ın mirasını Anadolu'ya taşıyan önemli simalardan olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Anadolu irfanının teşekkülünde rol oynayan en etkili isimlerden biridir. Sadece bir mutasavvıf değil; aynı zamanda bir irfan mimarı, şair, düşünür ve kültürel önder olarak, Anadolu'nun çok katmanlı manevî yapısını inşa eden öncülerdendir. Mevlânâ'nın etkisi yalnızca kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, asırlar

boyunca halk irfanından medrese geleneğine kadar geniş bir coğrafyada ve farklı sosyal sınıflarda hissedilmiştir. Mevlânâ'nın Konya'ya yerleştiği dönem, Anadolu'nun Moğol istilalarıyla sarsıldığı, siyasi ve toplumsal istikrarsızlıkların zirvede olduğu bir süreçti. Bu kaos ortamında Mevlânâ'nın sözleri ve davranışlardaki tutumu, insanlar için bir teselli ve umut kaynağı olmuştur. Onun sevgi, hoşgörü, tevazu ve Allah'a yönelik çağrısı, bir halkın yıkıntılar arasından yeniden manevi kimlik kazanmasını sağlamıştır (Gölpınarlı, 1990, 112/115). Bu gelişmeye karşı dönemin Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad da kayıtsız kalmamış, Mevlânâ ve ailesine kapısını açarak ihsan ve ikramda bulunmuş, onun ilim ve irfanından faydalanmıştır.

Mevlânâ'nın temel eseri olan *Mesnevî-i Ma'nevî*, Anadolu'daki hem yüksek zümre hem de halk nezdinde tasavvufî eğitimin temel metni olmuştur. Bu eser sembollerle bürünmüş bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslan, mum, ayna, kervan gibi sembollerle her yaştan okuyucuya hitap eder, hem ilmi hem edebi yönüyle terbiye eder. Mevlânâ'nın, "*Mesnevî bizim için bir mürşittir*" ifadesi, bu eserin halkın gönlünde nasıl bir yeri olduğunu gösterir (Nicholson, 1926, 9/12). Tekke ve medreselerde asırlarca bu eser okunmuş, şerh edilmiş, ezberletilmiştir (Kara, 2014: 144-150).

Mevlânâ'nın vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından kurumsallaştırılan Mevlevîlik, Osmanlı boyunca özellikle entelektüel ve edebî çevrelerde etkili olmuştur. Mevlevîhânelerin sadece zikir ve ibadet yerleri değil, aynı zamanda musiki eğitiminin verildiği mektep; şiir, edebiyat, hat sanatı gibi estetik alanların üretildiği merkez; ahlak terbiyesinin içselleştirildiği ocak şeklinde görevler ifa ettiği görülmektedir (Ocak, 1998, 178/180). Böylece Mevlânâ'nın irfanı, yalnız fikirde değil; musikide, mimaride, kıyafette ve gündelik yaşamda da bir estetik ve ahlak formu hâlini almıştır.

Mevlânâ'nın, "*Gel, ne olursan ol yine gel*" çağrısı, çok dinli, çok dilli, çok kültürlü Anadolu halklarının kaynaşmasında anahtar rol oynamıştır. Mevlânâ'nın düşüncesi sayesinde gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında manevi köprüler kurulmuş, dini farklılıklar "*öze yönelme*" düşüncesiyle aşılmış ve Anadolu, İslâm'ın kapsayıcı ve dönüştürücü gücüyle tanışmıştır. Özellikle Karamanoğulları, Germiyanogulları ve Osmanogulları gibi beylikler döneminde Mevlevî dervişlerin farklı inanç gruplarıyla diyalog içinde oldukları bilinmektedir (Mevlâna, 1991, 168; Baldick, 2012, 78/81).

Mevlânâ'nın şiir anlayışı ve ilahi aşk temasına dayanan irfanı, Yunus Emre, Âşık Paşa, Süleyman Çelebi gibi Anadolu'nun en büyük sûfî şairlerini etkilemiştir. Özellikle tevhit düşüncesi, insan merkezli bakış açısı, kâinatı bir "*aşk halkası*" olarak görme fikri, bu şiirlerde Mevlânâ'dan esinlenerek işlenmiştir (Köprülü, 2003, 205/208). Yunus Emre'nin şu mısraları, Mevlânâ'nın düşüncesinin halk lisanındaki yankısıdır: "*Sevelim sevillelim, dünya kimseye kalmaz.*" Mevlânâ, tasavvufî aşkı ve içsel vecdi, beden hareketleri ve cehri zikirle bütünleştiren bir ekolün kurucusudur. Onun ilhamıyla doğan semâ ayini, sadece bir zikir biçimi değil; ruh-beden-zihin bütünlüğünü sağlayan bir arınma ritüeli haline gelmiştir (Köprülü, 2003, 205/208).

Bu yaklaşım, Mevlânâ'nın irfanını, sadece söz ve düşünceyle değil, sanatla, ritimle ve bedenle de aktaran bütüncül ve kapsayıcı bir irfan modeli hâline getirmiştir. Mevlânâ'nın eserlerinde kadına, aşka, duyguya, özgürlüğe dair benimsediği bakış açısı, Anadolu'da kadınların tekke çevresinde aktif roller üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle saray ve çevresindeki kadınlar üzerinde büyük nüfuz elde eden Mevlevîler böylelikle hem halkın ve kadınların problemlerine çözüm bulmada hem de sosyal hayattaki fonksiyonlarını desteklemede önemli bir rol oynamıştır. Birçok sultan kızı ve hatununun Mevlânâ'ya müride olması bu kapsayıcı tasavvuf anlayışının

bir sonucudur (Kılıç, 2008, 132/134). Mevlânâ'nın Anadolu irfanı üzerindeki etkisi, yalnızca bir fikir akımı veya tarikat çevresiyle sınırlı değildir. Onun öğretisi, toplumsal dayanışmayı, ahlaki olgunluğu, kültürel üretimi, estetik duyarlılığı ve içsel özgürlüğü birleştiren kapsayıcı bir uygarlık vizyonu sunmuştur. O, Anadolu'ya yalnızca bir düşünce değil; bir yaşam biçimi, bir ruhani duruş, bir varoluş hali kazandırmıştır.

Sonuç

Türkistan Erenlerinin etkisiyle gelişen Yesevî mektebi, Hacı Bektaş-ı Veli, Sarı Saltuk, Tapduk Emre ve Yunus Emre gibi Anadolu'nun gönül mimarlarını doğurmuştur. Bu gönül mimarları resmî ve katı anlayışlara karşı, halkın dilinde ve gönlünde yer bulan bir din anlatımı sunmuşlardır. Ahilik, Bektaşilik ve Mevlevîlik gibi kurumlar üzerinde de derin etkileri vardır. "*Türkistan Erenleri*" sadece tarihi şahsiyetler değil, aynı zamanda bir anlayışın, gönül erliğinin ve irfanın sembolüdür. Onların öğretileri sayesinde Anadolu sadece bir coğrafya değil, aynı zamanda bir gönül kıtası hâline gelmiştir.

Türkistan Erenlerinin Anadolu'ya etkisi; sadece dini bir yayılmadan ibaret olmayıp, çok katmanlı bir kültürel, sosyal ve ahlaki dönüşüm sürecidir. Bu sürecin özünü, tasavvufun bir inanç sistemi olmasının ötesine geçerek bir yaşam biçimi hâline gelmesi oluşturur. Aşağıda bu dönüşümün ana boyutları sistematik bir biçimde özetlenmiştir. Özellikle Ahmed Yesevî'nin hikmet diliyle, İslâm'ı Arapça ve Farsçanın ötesinde Türk halkının anlayacağı bir üslupla ifade etmiş; dini, resmî sınırlardan çıkarak gönüllere taşımıştır. Bu yaklaşım, Anadolu'da resmî ulemanın ulaşamadığı göçebe ve köylü halk üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

"*El kapısında edepli, Hak kapısında sadık ol*" gibi öğretiler, sade ama güçlü bir ahlak inşa etmiştir. Yesevîlik, Bektaşilik, Mevlevîlik, Ahilik gibi yapılar, hem dini hem de kültürel olarak kurumsal kimlikler haline gelmiştir. Bunlar, örneğin ahilik; ekonomik hayatta doğruluk, helal kazanç ve meslek ahlakı ile şekillenmiştir. Bektaşilik, Türkmen halk arasında ahlaki disiplinin taşıyıcısı olmuştur. Mevlevîlik, saray ve entelektüel çevrelerde irfanın, sanatın ve hoşgörünün temsilcisi olmuştur. Türkistan Erenleri ve onların izinden giden dervişler, Anadolu'da tekkeler ve zaviyeler kurarak yoksullara yardım, misafir ağırlama gibi sosyal hizmetler sunmuşlardır. Kadınların da aktif olduğu Bacıyan-ı Rum gibi yapılar doğmuştur.

Gucdüvânî'nin "*sekiz altın ilkesi*", Bahâüddin Nakşibend'in "halka hizmet Hakk'a hizmettir" anlayışıyla birlikte Anadolu'daki sûfî terbiyenin temelini oluşturmuştur. Melâmetî ahlak, zühd, sükût ve murakabe gibi ilkeler sayesinde disiplinli bir içsel dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'inden Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine kadar birçok eser, Anadolu'da halk edebiyatını ve şiir dilini şekillendirmiştir. Yunus Emre, Âşık Paşa, Süleyman Çelebi gibi isimler, bu irfanın halktaki izdüşümleridir. Semâ, musiki ve semantik semboller halk ayinlerine karışmış, bir kimlik oluşturmuştur.

Nakşibendilik Anadolu'da kabul görmüş, günümüze kadar süren faaliyet sahası bulmuştur. Örneğin Osmanlı sarayında önemli bir etki bırakmış; tarikat-siyaset ilişkisini düzenlemiş, bürokrasiyle halk arasında bir gönül köprüsü kurmuştur. Bu yolculuğun öznelere olan *Türkistan Erenleri*, fetih hareketlerine ruh katarak, yalnızca toprak değil aynı zamanda gönül fethi de gerçekleştirmişlerdir. Yeni kurulan oba ve yurtlarda dini ve kültürel önderler olarak halka rehberlik etmişlerdir. Bu faaliyetlerin neticesinde Anadolu bir gönül coğrafyasına dönüşmüştür. Bu anlamda *Türkistan Erenleri*, mümtaz şahsiyetler ve irfan yolculuğunun taşıyıcıları olmuşlardır. Başka

bir deyişle *Türkistan Erenleri* Anadolu'ya manevi yolculuklarla beraber dil, ahlak, estetik, sanat ve sosyo-ekonomik düzeni de sağlamışlardır. Bu gelişmelere bağlı olarak Anadolu irfanı, onların öğretileriyle mayalanmış, asırlar boyunca hem kırsalda hem kentte, hem halkta hem sarayda etkisini göstermiştir. Onların izleri, Anadolu'nun taşına toprağına değil, gönlüne kazınmıştır.

Kaynaklar

- Akkuş, Mustafa. *Moğollara Dini Muhalefet: İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Aksarayî, Mahmud. *Târih-i Selâcika Mûsâmeretü'l-Ahbâr ve Mûsâyere-tü'l-Ahyâr*. Haz. Osman Turan. Tahran: İntişâratü'l-Asatir, 1983.
- Aksu, Göngör. "İslam Coğrafyalarına Göre Türkistan." *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, Özel Sayı (2025): 173-186.
- Algar, Hamid. "Nakşibendilik." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 32 (2006): 335-352.
- Algar, Hamid. *Nakşibendilik: İslâmi Bir Yenilenme Hareketi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Âşık Paşa. *Garibnâme I*. Haz. Kemal Yavuz. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Aşıkpaşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman*. Haz. Nihal Atsız. İstanbul: 1949.
- Attâr, Ferîdüddîn. *Kavâ'idü'l-Fütüvve*. Çev. M. Fuat Sezgin. Frankfurt: 1986.
- Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Baldick, Julian. *Mystical Islam: An Introduction to Sûfism*. New York: I.B. Tauris, 2012.
- Çimen, Rahim, Akkuş, Mustafa ve Zeki, Muhammed. "Türkistan'ın Anadolu Sosyo-Kültürel Dünyasına Tesirleri." *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, Özel Sayı (2025): 33-45.
- DeWeese, Devin. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1994.
- Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Der Yayınları, 1995.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Celâleddîn*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1983.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tasavvuf*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2000.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Vilâyetnâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Hacı Bektaş Velî. *Makalât*. Haz. Esad Coşan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Hacı Bektaş-ı Velî. *Vilâyetnâme*. Çev. Esra Doğan ve Meryem Sultani. Erbil: İntişârat-ı Aras, 2011.
- Hemedânî, Hâce Yûsuf el- ve Nâsîrüddîn Râzî. *Rütbetü'l-Hayat ve Risâletü'l-Tuyûr*.

- Haz. Muhammed Emin Riyahî. Tus: İntişârât-ı Tus, 1983.
- Hucvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- İbn Bibî, N. *Ahbâr-ı Selâcika-i Rûm*. Neşr. Muhammed Said Cemaleddin. Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, 1993.
- Kadri, Abdullah. *Tarikat-ı Nakşibendiyye Prensipleri: Risâle-i Behâiyye*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1994.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.
- Kara, Mustafa. *Metinlerle Osmanlı'da Tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kardaş, Salim. *Ali Nihani'nin Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnâmesi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Kâşîfî Sebzevârî, Mevlânâ Hüseyin Vâiz. *Fütüvvetnâme-i Sultanî*. Nşr. Muhammed Cafer Mahcub. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1971.
- Kaya, Ahmet. "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme." *EKEV Akademi Dergisi* 18/59 (2014): 211-232.
- Kiel, Maciel. "Sarı Saltuk." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36 (2009): 147-150.
- Knysh, Alexander. *Islamic Mysticism: A Short History*. Leiden: Brill, 2000.
- Köprülü, Fuat Oktay. "Bacıyan-ı Rum." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4 (1991): 415.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu: Alp Arslan ve Zamanı III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*, C. III, Beyit 1894. Haz. Veled İzbudak. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Müstevfî, Hamdullah. *Târih-i Güzîde*. Neşr. Abdülhüseyin Nevâî. Tahran: Müessesesi-i İntişârâtı Emîr Kebîr, 2015.
- Nesîmî. *Divân*. Haz. Hüseyin Ayan. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Nicholson, Reynold A. *The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*, C. 1. London: Luzac, 1926.
- Nicholson, Reynold A. *The Mystics of Islam*. Paper Books, 2023.
- Nölle, Wilfried. "Türkistan Tarihinin Yazımında Karşılaşılan Sorunlar." Çev. Gültekin Oransay. *Belleten* 44/174 (1980): 348.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş: Dede Garkın ve Emîrci Sultan (Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Süfiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslâm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

- Ocak, Ahmet Yaşar. "Battal Gazi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 1992: 204-205.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Geyikli Baba." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 14 (1996): 45-46.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 14 (1996): 455-458.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Salim, M. S. ve Soofızade, A. "Selçuklu Devrinin Sonuna Kadar Horasandan Anadolu'ya Tasavvufun Gelişimi." *Selçuklu Devrinin Sonuna Kadar Horasandan Anadolu'ya Tasavvufun Gelişimi Sempozyumu*. Ed. Mehmet Sami Yıldız, Ayşegül Can ve Mehmet Özkaya. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, 148-152.
- Taşğın, Abdullah. *Dediği Sultan ve Menakıbu: Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevî ve Halifelerinin İzleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Tatçı, Mustafa. *Niyazî-i Mısırî*. Ankara: H Yayınları, 2012.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Yâkût el-Hamevî, Ebü'l-Abbas Şihâbeddîn. *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: 1977.
- Yesevî, Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Haz. Hayati Bice. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yesevî, Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Haz. Hayati Bice. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2025.
- Yesevî, Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Haz. Kemal Eraslan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Yesevî, Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Haz. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991.
- Yunus Emre. *Divân*. Haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Zeki, İzzetullah. "Mevlânâ'nın Selçuklu Devleti Erkânı ile Münasebetleri." *I. Uluslararası Mevlânâ Düşüncesinde Beşeri Münasebetler Sempozyumu*. Ed. Hüsameddin Erdem vd. Konya: Karatay Üniversitesi Yayınları, 2020, 154-158.
- Zeki, İzzetullah. *Cend'den Cihana Selçuklu Sultanları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2025.

Extended Abstract

This study examines the Sûfî and cultural heritage transferred from Turkestan to Anatolia during the 12th and 13th centuries. Central to the study are the multifaceted influences of spiritual leaders such as Ahmad Yasawi, Yusuf Hamadani, Abdulkhalîq Ghijduwani, Bahaüddin Naqshband, and Mawlana Jalaluddin Rumi on Anatolian spirituality. The main theme of the work is structured around three key concepts: Spiritual Heritage, Islamization of Anatolia, and Social and Institutional Impact. Within the framework of Spiritual Heritage, it is emphasized that Sûfism is not only about individual purification but also represents cultural transmission, social transformation, and moral construction. The Islamization of Anatolia section highlights how, thanks to the Turkestani saints, nomadic and semi-nomadic Turkmen communities encountered Islam in a simple and comprehensible language. Under the

title of Social and Institutional Impact, it is shown that the teachings of these saints shaped social and religious institutions in Anatolia such as the Akhi order, Bektashism, Mevlevism, and Bacıyan-ı Rum (an organization of women).

One of the key figures of the study, Ahmad Yasawi, conveyed Islam in plain and understandable Turkish through his work *Divan-i Hikmet*. He preached religion in the language of the people, directly influencing the Turkmen public. Through his disciples who established lodges in Anatolia, he transformed both the religious and social fabric of the region. His teachings are closely linked with structures such as Akhism, Bacıyan-ı Rum, and Bektashism. Another Sûfî, Yusuf Hamadani, was the mentor of Ahmad Yasawi and the founder of the Khwajagan (Khajagan) school. He introduced principles such as the master-disciple discipline, Malamati ethics, and asceticism to Anatolian Sûfism and laid the intellectual foundations for orders such as the Naqshbandiyya.

Abdulkhalîq Ghijduwani, one of the prominent Sûfî figures of Turkestan, established the moral foundations of Sûfî training in Anatolia through his “Eight Golden Principles.” With his concept of *silent dhikr* (remembrance of God), he promoted an inward-focused spiritual approach. He integrated Sûfism into public life through institutions such as Akhism. Bahaüddin Naqshband developed a sense of social responsibility with his principle “Serving people is serving God.” He systematized the Naqshbandiyya order, which gained influence in the Ottoman court through its Khalidi branch. His silent, modest, yet disciplined Sûfî approach particularly appealed to the urban elite.

Mawlana Jalaluddin Rumi, a guiding figure in Anatolian spirituality, institutionalized the “Anatolian Wisdom” based on love, tolerance, and divine love. Through the Mevlevî order, he created a multifaceted cultural structure that merged music, poetry, architecture, and literature. His *Mathnawî* became a key spiritual text for both the elite and the common folk for centuries and influenced Sûfî poets like Yunus Emre, Ashik Pasha, and Suleyman Chalabi. The influence of the Turkestani Saints on Anatolia is not limited to religious dissemination; it is a multidimensional moral, social, and cultural transformation. They represent an approach that took religion beyond official boundaries and into the hearts and language of the people. Through Sûfî orders, they left lasting marks not only in palaces and rural areas but also among both scholars and commoners. Even today, their legacy lives not only in stones but also in hearts. The Turkestani saints brought not only religion to Anatolia but also language, morality, aesthetics, art, and socio-economic order. The spiritual fabric of Anatolia was fermented with their teachings; this ferment continued to influence both rural and urban life, among both the people and the palace, for centuries. Their traces are etched not only in the land of Anatolia but also in its soul.